

Mihail S. Gorbaciov, „noua gândire” și sistemul relațiilor internaționale la sfârșitul Războiului Rece

[Mikhail S. Gorbachev, ”new thinking” and the system of international relations at the end of the Cold War]

Constantin BUCHET

Abstract: *In a problematization of the external reactions of the USSR and the ”party and state apparatus” during the period of Mikhail S. Gorbachev, we believe that the actions to constitute the new strategic thinking that ordered the political movement in the international environment must be included, with analytical priority for Soviet power. After the disappearance of two leaders from the Stalinist era, as a formative political vision, Andropov and Cernenko, the time had come to change the referential strategic concept for the Soviet Union on the lineage of détente. Thus, Gorbachev approached the relations with the USA through the prism of an improved political communication on the themes of disarmament, without excluding the competition for power through the arms race, the issues generated by the problem of German reunification, the discussion of the status of the Eastern European countries traditionally integrated into the communist bloc, the approach economic and ideological assistance for the Third World.*

Keywords: *Gorbaciov, perestroika, strategic concept, new thinking, the communist bloc.*

Într-o problematizare a reacțiilor externe ale URSS și „aparaturii de partid și de stat” din timpul perioadei Mihail S. Gorbaciov, considerăm că trebuie incluse, cu prioritate analitică, acțiunile de constituire a *noii gândiri strategice* care ordona mișcarea politică în mediul internațional pentru puterea sovietică. După dispariția a doi lideri veniți din era stalinistă, ca viziune politică formativă, ne referim la *hardlinerii* Iuri Andropov – fost șef al KGB, a cărui conducere l-a determinat pe președintele Ronald Reagan să utilizeze sintagma „imperiul răului” – și Konstantin Ustinovici Cernenko, venise timpul de schimbare a conceptului strategic referențial pentru Uniunea Sovietică pe filiația destinderii, dar mai mult decât în coexistența hrușciovistă, mergându-se chiar pe o „relație de lucru” cu Washingtonul (după expresia sovietologului Condoleezza Rice). Astfel, Mihail S. Gorbaciov a abordat relațiile cu SUA prin prisma unei comunicări politice îmbunătățite pe teme de dezarmării, fără să excludă competiția de putere prin *arms race*, chestiunile generate de problema reunificării germane, discuția statutului țărilor est-europene integrate tradițional blocului comunist, abordarea asistenței economice și ideologice pentru lumea a III-a. Dar, timpul confruntării dintre Uniunea Sovietică și SUA pe palierul înarmării nucleare a determinat un statut al Moscovei de „Voltă Superioară cu arme nucleare” (Voltă Superioară – Burkina Fasso) după expresia politologului american și consilier pe probleme de securitate națională, Zbigniew Brzezinski, expresia în cauză având o traducere social-economică prin sucombarea financiară

a sistemului sovietic în fața rigorilor competiției propulsate de Inițiativa de Apărare Strategică „Războiul Stelelor” și pierderea parității de putere referitoare la arme nucleare.

Pe acest palier tematic putem insera chestiunea unui declinism sovietic, în asociere cu teza cunoscută a istoricului american Paul Kennedy¹ pentru regresul economic al SUA de la finele anilor '80, pornind de la adaptarea cu greu a economiei centralizate, hiperplanificate a URSS la liberalizarea prețurilor, privatizarea minimală² pe aria locației de gestiune, pași timizi spre o economie de piață care s-a transformat în „capitalismul de stat” de astăzi și modelul oligarhic instaurat în perioada administrației Elțin din istoria recentă a Rusiei, ca stat succesor al fostei Uniuni Sovietice. Practic, în geoeconomia sistemului mondial al anilor '80, fracturat de bipolaritatea Est-Vest și de contradicțiile Nord-Sud, sub mandatul lui Mihail Gorbaciov URSS pierde substanța politică și decizională pentru piețele externe, mărfurile sovietice și transferul de armament rămânând „pe stoc”. Peste aceste evoluții, COMECON-CAER, „Piața Comună” a țărilor comuniste devine disfuncțională, deoarece complementaritatea agrar-rural nu funcționează pe relația Moscovei cu Europa de Est, spre exemplu, ca în planificarea de tipul Planului Valev din perioada hrușciovistă. Din perspectivă geostrategică și a complexului de securitate al Europei de Est, comunitatea de securitate a blocului comunist, organizată sub forma Organizației Tratatului de la Varșovia/Pactul de la Varșovia, a înregistrat o progresivă diluare politică din cauza „schismei” române, dar și din aceea a reticenței multor țări din sistemul comunizat de a se adapta doctrinei intervenționiste sovietice, cu origini în cunoscuta doctrină Brejnev, a „suveranității limitate”. Dintr-un unghi critic de evaluare, Pactul de la Varșovia era minat de riposta „sateliților” la „unitatea de comandă” sovietică și absența coeziunii politice a URSS cu statele est-europene, fostele democrații populare, ceea ce determina un fapt strategic coroziv pentru mandatele de secretar general și apoi de președinte sovietic ale lui Mihail S. Gorbaciov.

În fond, reacțiile statelor comuniste din Europa de Est se centrau pe perspectivele restructurării de tip „perestroika”. În acest cadru, Ungaria și Polonia urmau o cale reformistă, iar România, sub regimul Ceaușescu, rămânea în zona unui conservatorism cu accente de neostalinism, fundamentat pe cultul personalității și modelul liderului unic absolutist. Într-un memorandum intitulat *Cu privire la strategia raporturilor URSS cu țările socialiste europene*³ elaborat de Secția de Relații Internaționale a CC al PCUS din februarie 1989, se arăta echilibrul de interese dintre conducerea URSS și țările „prietene”, se remarca o *abordare diferențiată* a statelor pe trei categorii, prin evoluția spre o republică socialistă parlamentară – Polonia, Ungaria, Cehoslovacia – alta legată de evoluția „în salturi”, care

includea concesiile politice acordate de partidul de guvernământ opoziției și stări de „microcristalizări” interne, iar ultima variantă evolutivă ar fi adâncit coliziunea dintre partid și „masele populare” pe fondul unui conservatorism târziu și al limitării reformelor. Pe de altă parte, în rândul elitelor de partid conservatoare est-europene exista sentimentul unui *abandon strategic* al URSS prin modelul gorbaciovian al *doctrinei Sinatra* – s-a spus, în sens jurnalistic, despre o *doctrină Gorbaciov*, cu refrenul „căii proprii” în materie de socialism („I did it my way”) – dar în cadrul gândirii noilor lideri de partid regionali, care profilau „coexistența” cu forme de opoziție la fostul partid-stat se consemna pierderea ideii „alăturării pentru profit” (*bandwagoning for profit*) cu Moscova, deoarece Uniunea Sovietică evolua spre statutul de putere de rang secund.

Dar, în ansamblul unei perspective generale, Mihail Gorbaciov, prin „noua gândire”, a încercat progresiv să depresurizeze strategic frontul sudic și „noul joc” de confruntare reprezentat de Afganistan și regimul Najibulah, la care s-a alăturat distanțarea de regimurile de la Havana și Phenian, care nu promovau „perestroika”, ca și retragerea etapizată din Angola, Mozambic, unde regimurile dos Santos și Machel deveniseră o „piatră de moară” prin asistența financiară, consilierii militari și tehnicienii trimiși de regimul sovietic. Mai mult, prin prisma unei *analize de securitate*, Mihail Gorbaciov nu a putut renunța la un concept strategic sovietic tradițional referitor la țările socialiste care materializau „brâul de securitate ce crea o acoperire strategică a centrului socialismului”⁴, o antiteză la Linia Curzon de după primul război mondial, o reificarea militară a „cortinei de fier” prin bazele sovietice din Estul Europei comunizat, dar și reacția la *sistemul mondial American*, prin construcția geopolitică a statelor socialiste europene, Cubei și „țărilor aflate sub influența Uniunii Sovietice începând din anii 1970: Yemenul de Sud, Vietnam, Mozambic, Angola, Laos, Kampuchia, Etiopia, Nicaragua, Afganistan” , evoluții integrate evaluării cercurilor de informații externe⁵ din Departamentul Securității Statului (DSS). La rigoare, Gorbaciov a încercat să prezerve ascendența strategică față de Europa de Est, văzută drept o „curte din spate” de militari, ca generalul Vasili Sokolovski, promotorul „revoluției în afacerile militare”, sau amiralul Gorșkov, artizanul geopoliticii navale a Kremlinului. De asemenea, tânărul secretar general percepea zona foștilor sateliți ca pe o „vitrină de expansiune ideologică”, dar nu printr-o relație de tip cominternist cu „partidele frățești”, deoarece „disciplina de partid era respectată și primul cuvânt revenea totdeauna avangardei recunoscute – *superputerea socialistă*”⁶.

Pe aceste dimensiuni de istorie ideologică se poate aprecia că *superputerea socialistă* era reprezentată în plan ideologic de URSS, reperul centralizator pentru celelalte conduceri

socialiste est-europene, unde *alinieră și nouă omogenitate „soft” de bloc* era dată de asimilarea și aplicarea perestroika, *restructurarea instituțional-administrativă* și suplețea mediului de partid acordată *transparenței* deciziilor politice. În această notă de cercetare critică, deși nu era un *derjavnik* atașat de proiecția brută a superputerii (superderjavnik) sovietice spre interior și în mediul extern, M. Gorbaciov a încercat să nu genereze o perioadă de stagnare sau „băltire” (zastoi) de brejnevism târziu, iar perestroika și glasnost se sprijineau pe un model de ortodoxie politică trecută prin lentila profund bolșevică al celebrului „cine nu este cu noi este împotriva noastră”. Această linie politică s-a tradus prin bătălia cu rebeli de tipul lui Ceaușescu, sau prin conflicte interne cu unii din fruntașii PCUS, ca ideologul Egor Ligaciov, cel care avizase un articol⁷ al profesoarei de chimie Nina Andreeva, de la Institutul Politehnic din Leningrad (13 martie 1988), abordare subtilă de conexare a „restructurării” de un filon conservator/neoconservator și pledoaria profundă pentru principiile staliniste, de centru conducător al partidului unic. Noul „spirit de la Helsinki”, descris de purtătorul de cuvânt al ministerului de Externe sovietic, Ghennadi Gherasimov, în intervenția sa din capitala finlandeză (29 octombrie 1989), era îndreptat împotriva intervenționismului de factură brejnevistă și construia doctrina Sinatra, de urmărire a propriei căi de evoluție statală pentru țările est-europene, dar preciza că poporul alege structurile instituționale, în ideea că partidele comuniste/socialiste au încă influență în societate⁸.

În eventualitatea unor alegeri libere, probabil factorii decidenți de la Moscova, sub conducerea lui Gorbaciov, așteptau victoria partidelor comuniste/socialiste sau de „front” care aducea ca proces electoral-istoric cu anii 1945-1947 din Europa de Est, existând scenariul unei liberalizări controlate și „dirijate” pentru acest fenomen de „Wind of Change”, după cântecul trupei de rock germane Scorpions, text muzical inspirat de mesajul căderii Zidului Berlinului și de sfârșitul himerei vechii „unități socialiste” evocate de Erich Honecker, conducătorul comunist est-german. Pe fond, în mediul politic sovietic se conturau, după părerea noastră, trei opțiuni de evoluție a URSS : prima, reprezentată de Gorbaciov, care urmărea succesul perestroikăi și flexibilizarea regimului sovietic, a doua de „hard strategy”, dezvoltată după venirea la cârma ministerului apărării a generalului Dmitri Iazov și instalarea președintelui KGB, Vladimir Kriucikov („puciștii” din august 1991, alături de Ghennadi Ianaev), modelatorii liniei dure monolitice de conducere a PCUS în interior și „afacerilor” Estului Europei, iar a treia reprezentată de activiști ca Boris Elțin – fost prim-secretar al comitetului orășenesc de partid în Moscova –, promotor al unei descentralizări teritorial-administrative și ideologice care să aducă nucleul statal concret al unei *republici ruse necomuniste* (model Kerenski, capabilă să genereze influență și să exercite tutelă politică

în „străinătatea apropiată”⁹ descrisă de fostele republici sovietice. De asemenea, din unghiul de reacție al structurilor de informații ale KGB, prin președintele V. Kriucikov și GRU, datorită doctrinei generalului Ivașiutin¹⁰, de acoperire informativă a statelor socialiste și dezvoltare a rezidențelor, se urmărea păstrarea sistemului de informații integrate (SOUD – dezvoltat de KGB), dar și reactivarea tezei lui Vadim Kiripecenko, directorul Direcției Externe a serviciului de informații sovietic, de apărare a intereselor strategice în lumea a III-a, zona arabă și regiunile „socialismului african”.

Dar, în cercetarea strategiei gorbaciovienne pentru Europa de Est și de renovare a sistemului sovietic, în cadrul metodei dispozitivului geopolitic, putem enunța proiectul unei *hegemonii politico-ideologice sovietice de catifea*, cu strategia de sprijinire a liderilor properestroika și de eliminare a celor antiperestroika prin obiective cuantificabile și progresive, instrumentalizate prin *noua diplomatie sovietică*, de „destindere”, condusă de un politician, Eduard Șevardnadze, și eliminarea diplomației dure la masa negocierilor și comunicării promovate de Andrei A. Gromâko (1957-1985). Prin metoda comparativă, putem pune în cheie analitică și principială cuplurile de diplomați Viaceslav Molotov-Andrei A.Gromâko, de tip „Mister Niet” și Eduard Șevardnadze-Aleksandr Bessmertnîh, la care putem adăuga sincopa de substanță politică dintre stalinism-hrușciovism-brejnevism și gorbaciovism, disputa între intervenționism și „dezideologizarea” relațiilor internaționale. Schimbarea gărzii diplomatice „de cadre”, prin venirea unui om de *aparatic*, ca E. Șevardnadze, un lider de partid georgian în locul veteranului A. Gromâko, plasat la șefia Prezidiului Sovietului Suprem, arăta dorința lui M. Gorbaciov de a lărgi politic dialogul multilateral pe format Est-Vest la CSCE, sau revigorarea diplomației atomice, după cum s-a văzut la Reykiavik, în 1986.

În materie de drept internațional și al tratatelor, s-a definit o școală de gândire circumscrisă încheierii unor tratate cu statele foste comuniste, după decomunizarea accelerată (1989-1990), tendință promovată în cadrul aparatului diplomatic sovietic de un tânăr reprezentant, Iuly Kvitinski, fost negociator pe dosarul armamentului nuclear. S-a vorbit despre o *doctrină Kvitinski*, care punea în centrul său tratatul de bună vecinătate, dar care nu lăsa liberă opțiunea în materie de securitate, chestiune care a generat o reacție de respingere politică din partea foștilor sateliți est-europeni, inclusiv în cazul Parlamentului României, care nu a avizat favorabil tratatul bilateral (1991) prin procedura de ratificare. Mai mult, de la Kremlin se asista la sfidarea politică și instituțională a unei *diplomații paralele*, alternativă la reprezentarea politică a „Centrului” reprezentat de URSS, iar în cadrul acestei determinări instituționale duale putem ilustra prin diplomația rusă a RSFS Ruse, unde

ministrul de Externe Andrei Kozârev (primul ministru al Federației Ruse) vizita Bucureștiul, în iulie 1991¹⁰.

Pe lângă aceste dimensiuni structurale, pierderea monopolului PCUS prin „platforme interne” intrapartidiste, înmulțirea uniunilor obștești, dublarea funcțională a organismelor sovietice cu organele republicane de factura Sovietului Suprem al RSFS Ruse, condus de Boris Elțin, disputele pe statutul și prerogativele „președinției” sovietice dintre Mihail Gorbaciov și Anatoli Lukianov, eșecul formatului 9+1 de la Novo-Ogoriovo, prin lipsa compromisului între președintele URSS și cei nouă lideri ai republicilor slave și central-asiatice, s-au constituit în premise ferme de dezintegrare a URSS, cu implicații fundamentale în destructurarea clasicului „lagăr socialist”.

Note:

1. Paul Kennedy, *Ascensiunea și decăderea marilor puteri*, Editura Polirom, Iași, 2017.
2. Vezi Aleksandr Iakovlev, *USSR. the Decisive Years*, First Glance Books, 1991 (o lucrare a fostului consilier al lui M.S. Gorbaciov a apărut și la Editura Humanitas, 1991, *Ce vrem să facem cu Uniunea Sovietică*); în fapt, director al IMEMO – Institutul de Economie Mondială și Relații Internaționale, Aleksandr Iakovlev a configurat un raport, în 1984, unde critica dirijismul rigid de stat ca un sindrom de anchilozare la scara întregii economii a URSS.
3. Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice (1965-1989)*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013, pp. 273-274, *K vyioji sovetske politiki vuci Varsavske smlouvy. Dokumenty a materialy 1989-1990*, Praga, 1999; *Anatomia konfliktov...*
4. Ioan Chiper, Revista *Clio*, nr. 1-2/2005, Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, București, pp. 203-205; analiza extinsă a istoricului român se concentrează pe *Declarația Biroului Politic al PCUS din 23 decembrie 1989*.
5. Constantin Buchet, *România, frontul informațiilor și sfârșitul Războiului Rece (1980-1989)*, Craiova, Sitech, p. 23
6. Mihail Gorbaciov, *Jizni i reformi (Viață și reforme)*, Kniga 2, Novosti, Moskva, pp. 311-312, *apud Vasile Buga, Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice (1965 – 1989)*, p.224
7. Vasile Buga, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov 1985 – 1991*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007, p. 44.
8. Jacques Levesque, *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, Berkeley University Press, 1997, pp. 61-63; politologul canadian avansase teza statutului comunist „maverick” pentru România, care, în prima parte a perioadei Ceaușescu, nu se lăsase „stigmatizată” cu fierul roșu de Uniunea Sovietică.
9. Constantin Buchet, „Modelul străinătății apropiate și politica de putere a Federației Ruse”, în Cristina Diac (coord.), *Dezintegrarea URSS. Cauze și consecințe*, Editura Universității București, București, 2015, pp. 61-66; în exterior, se conturau opțiuni de creare a unui „bloc al perestroikăi” în Europa de Est, prin ideile lui Ghennadi Gherasimov, A.N. Iakovlev, iar în interior se intensifica lupta între centru – URSS și periferie – RSFS Rusă/Republica Rusia, la rigoare, conflictul Gorbaciov-Elțin, iar, pe de altă parte, dezbaterea despre tratatul unional conducea spre un club de state, o confederație de state independente de factura CSI, care va rezulta prin reuniunea de la Alma Ata, din decembrie 1991.
10. Ion Calafeteanu (coord.), *Istoria politicii externe românești*, Fundația Europeană Nicolae Titulescu, București, 2003, p. 636.

Bibliografie:

BUCHET, Constantin, *România, frontul informațiilor și sfârșitul Războiului Rece (1980-1989)*, Craiova, Sitech, p. 23

BUGA, Vasile, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice (1965-1989)*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013.

BUCHET Constantin, „Modelul străinătății apropiate și politica de putere a Federației Ruse”, în Cristina Diac (coord.), *Dezintegrarea URSS. Cauze și consecințe*, Editura Universității București, București, 2015.

BUGA, Vasile, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov (1985-1991)*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007.

CALAFETEANU, Ion (coord.), *Istoria politicii externe românești*, Fundația Europeană Nicolae Titulescu, București, 2003.

CHIPER, Ioan Chiper, Revista *Clio*, nr. 1-2/2005, Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, București.

IAKOVLEV, Aleksandr, *USSR. the Decisive Years*, First Glance Books, 1991.

KENNEDY, Paul, *Ascensiunea și decăderea marilor puteri*, Editura Polirom, Iași, 2017.

LEVESQUE, Jacques Levesque, *The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, Berkeley University Press, 1997.